© Demircioğlu, Cemal, (Yayımlanacak) "Tuzaklar ve 'Kapılar': Osmanlıda Çeviri Tarihini Araştırırken Nereden Başlamalı?", *Çeviribilimde Yeni Ufuklar*, Uluslararası Çeviri Sempozyumu, Hacettepe Üniversitesi Mütercim Tercümanlık Bölümü, 11-12 Mayıs 2006, Ankara.

Tuzaklar ve "Kapılar": Osmanlıda Çeviri Tarihini Araştırırken Nereden Başlamalı?

CEMAL DEMİRCİOĞLU
Okan Üniversitesi, İstanbul

Özet: *Bu yazı, ülkemizde son yıllarda akademik alanda gelişmekte olan Osmanlı kültüründe çeviri tarihi araştırmalarına odaklanarak, tarihsel çalışmalarla ilgili yöntemsel bir bakışın ana hatlarını çizmeye ve tartışmaya çalışmaktadır. Son yıllarda tarihsel, betimlemeli, açıklayıcı ve yorumlayıcı çeviribilim bakış açısıyla Osmanlı kültüründe terceme eserler üzerinde yapılan çalışmalar, Osmanlıdaki "terceme" ve onunla ilişkili uygulamalar ile günümüzdeki "çeviri" ilişkisini tartışmalı hale getirmektedir. Bu bağlamda yazıda, Osmanlı kültüründe çeviri tarihini araştırırken imparatorluktan cumhuriyete kültürel süreklilik-süreksizlik ilişkisi içinde düşünmenin, "çoğul-yönlü" bir eksende hareket etmenin ve Osmanlıda çeviriyle ilişkili metin üretimine "ikil-öteli" bakmanın yolumuzu daha çok açacağı vurgulanmaktadır.*

Anahtar kelimeler: Osmanlı çeviri tarihi, terceme, edebiyat tarihleri, çeviride kültüre ve zamana bağlılık, çoğul-yönlülük, ikil-ötelilik

Abstract: *This paper attempts to examine primary lines of methodological approach to Ottoman translation history, focusing on certain historical studies of translation in Ottoman culture which have been recently developing in Turkish academic circles. New studies on Ottoman translations from the perspective of historical, descriptive, explanatory and interpretative translation studies put into question the relationship between the modern concept of translation (çeviri) today and Ottoman concept of translation (terceme) and its practice. Thus, this paper emphasizes that it will make much contribution to research on Ottoman translation history if we think of translation in the continuity/discontinuity of Turkish culture from the empire to the*

republic, and follow a "poly-directional" line, and look at Ottoman text production via translation from a "beyond-binary" perspective.

Keywords: Ottoman translation history, *terceme*, literary histories, time and culture-bound concepts of translation, poly-directionality, beyond-binarism.

1. Giriş

Bu yazıda, Osmanlı çeviri tarihi araştırmalarında yol açıcı olabileceğini düşündüğüm yöntemsel bir bakışın ana hatlarını çizmek ve bu konudaki düşüncelerimi tartışmaya açmak istiyorum. Bu bağlamda, Saliha Paker'in Türkiye odaklı çeviri tarihi araştırmalarını kültürel hafıza, unutuş ve hatırlayış ilişkileri bağlamında ele aldığı makalesine değinerek bazı değerlendirmelerde bulunacağım. Yazımızın temel tezi, Osmanlıda çeviri tarihini araştırırken, geçmişteki çeviri etkinliğine ve uygulamalarına bugünün çeviri kavramı ve tanım(lar)ından bakmanın yol açmaktan çok sorun çıkarttığı; bu nedenle çevirileri, üretildikleri zamanın çeviri kavram(lar)ı, anlayışları ve beklentilerini *yeniden kurgulayarak* değerlendirmenin araştırmacıyı daha sağlıklı sonuçlara götüreceğidir. Osmanlı kültüründe *terceme/tercüme* ve onunla ilişkili çok çeşitli metin uygulamalarının bulunduğuna işaret eden bazı disiplinler arası araştırmaların bulguları, Osmanlıdaki *aktarım olgusu*nun Agah Sırrı Levend'in de belirttiği gibi "bugünkü 'çeviriyi' aşan geniş bir anlam" taşıdığı iddiasını güçlendirmektedir (Levend 1988: 80).[1] Bu yönüyle

[1] Eski Türk edebiyatı sahasının saygın araştırmacılarından Agah Sırrı Levend, bu alanın önemli başvuru kaynaklarından olan *Türk Edebiyatı Tarihi* isimli eserinde Osmanlı kültüründeki tercüme kavramı ile ilgili görüşlerini sunmakta, Arapça ve Farsça'dan Osmanlı Türkçesi'ne yapılan tercümeleri sınıflandırmaktadır. Bu çevirilerin günümüzdeki çevirilerden farklı olduğuna işaret eden Levend'in görüşleri ve sınıflandırmasının çağdaş çeviribilim bakış açısından yapılan eleştirel değerlendirmesi için bakınız Paker (2004). Paker bu makalede, Osmanlı kültüründe çeviri olgusuyla ilgili modern akademik söylemleri çözümleyerek Osmanlı çeviri tarihi araştırmalarına yönelik verimli bir kuramsal/kavramsal bakış açısı önermektedir. Ayrıca Zehra Toska, Walter Andrews ve Victoria Holbrook gibi çağdaş Osmanlı edebiyatı uzmanlarının çalışmalarından hareket ederek "nazire" kavramını da ele almaktadır. "Nazire"nin bir taraftan Osmanlı çeviri etkinliğinin *kültüre-özgü* önemli bir kavramı olduğunu ileri sürmekte, öte taraftan bu kavramı, *terceme* ile ilişkili bir çeviri uygulaması olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda Paker, "terceme"nin Osmanlı çeviri

yazımız, Tanzimat sonrasında başlayan ancak Cumhuriyet'ten sonra giderek billurlaşan "tam çeviri" kavramıyla kültürümüzün Osmanlı geçmişindeki çeviri etkinliği ve uygulamalarını değerlendirmenin de eleştirisidir bir bakıma.

2. Yeniden Yazımlar Olarak Edebiyat Tarihleri ve "Temsil" Sorunu

Saliha Paker "Türkiye odaklı çeviri tarihi araştırmaları, kültürel hafıza, unutuş ve hatırlayış ilişkileri" isimli makalesinde, edebiyat eleştirmeni ve kültür tarihçisi Andreas Huyssen'in 1994 yılında *Twilight Memories* adıyla yayımlanan, 1999 yılında da *Alacakaranlık Anıları* adıyla Kemal Atakay tarafından Türkçeye çevrilen eserindeki görüşlerinden yararlanarak, Türkiye'deki kültürel hafızanın, geçmiş ve temsil ile ilişkisini ele alır. Huyssen'in tarih-hafıza ve modernlik arasında kurduğu ilişkiden ve ileri sürdüğü varsayımlardan hareket ederek, ülkemizdeki çağdaş çeviri tarihçisinin ve onun yazdığı tarihin nasıl bir işlevi olduğunu sorgular. Paker, "Edebiyat ve kültür tarihçilerinin, kullandıkları kaynakları "yeniden yazarlarken" kayda geçirmek istediklerini seçme/vurgulama, istemediklerini de söylemlerinden silme yoluyla çeşitli yönlendirimlere (*manipülasyon*'lara) başvurduklarını" ileri sürer (Paker 2004: 276). Bu bağlamda, Cumhuriyet dönemimizin kültür ve edebiyat tarihi yazımına eleştirel bakmamızı önerir. Paker'e göre Huyssen'in Avrupa ve Amerika'ya ilişkin şu tespitleri kendi modernleşme sürecimizi ve kültürel hafıza, unutuş ve hatırlayış ilişkilerimizi bağlamına oturtabilmek bakımından önemlidir:

> "19. yüzyılda Batı'daki ulus-devletlerin başlıca kaygısı ulusal ve evrensel geçmişlerini seferberliğe çıkarır gibi harekete geçirmek ve anıtlaştırmaktı; amaç, kültürel, siyasal ve toplumsal bağlamda şimdiki zamanı meşrulaştırmak, ona anlam kazandırmak ve gelecek için bir vizyon yaratabilmekti"... "ilerlemenin bedeli, geçmiş[teki] yaşama ve var olma biçimlerinin yıkımıyla ödendi. Etkin bir yıkım olmadıkça özgürleşme mümkün değildi. Geçmişin yıkılışı ise *unutuşu* beraberinde getirdi" (vurgulama Paker'in. Bkz. Huyssen, Paker 2004: 276 içinde).

Bu düşünceler Paker'e göre, genç bir ulus-devlet olan Cumhuriyet Türkiyesinin, "devrimler yoluyla Osmanlı geçmişinden kopuşuna ve bu kopuştan kaynaklanan unut(turul)uşun" tarihsel anlatılarına, "duygusallıktan uzak, akılcı bir açıklama" getirmektedir (Paker 2004: 277). İşte bu noktada makale, Türkiye'deki çeviri tarihi araştırmalarını, "hafıza, unutuşa-karşı-

---

tarihi araştırmaları bağlamında sorunsallaştırılması gereken bir kavram olduğunu ileri sürmektedir.

hatırlayış" (ibid.) ile ilişkilendirmekte, yeni yazılacak tarihlerin konumu ve işlevi bakımından şu varsayımı ileri sürmektedir: "Çeviri tarihi olarak kavramsallaştırdığımız araştırma alanı, geleneksel, resmi ya da milliyetçi parametreleri aştığı ölçüde, dil, edebiyat ve kültür hafızasını tetikleyebilir, "arayış" yönünde yaptığımız araştırmalar, kurguladığımız anlatılar da silinen/unutulan öğeleri "hatırla(t)ma" işlevini yüklenebilir" (ibid.). Bu tür parametreleri aşmanın ön koşulu da Paker'e göre, birincil sayılan kaynakların birer yeniden yazımları olan ikincil kaynakların, --bu bağlamda çeviri tarihlerine yer veren edebiyat tarihlerinin-- eleştirel biçimde okunup değerlendirilmesidir.[2]

Bu yönüyle makale, Cumhuriyet dönemindeki edebiyat ve kültür tarihinin yeniden yazımlarında, silinen veya vurgulanan olguları gündeme getirirerek çağdaş araştırmalara, bazı eleştirel sorular yöneltmemize imkan sağlar. Örneğin Paker'e göre, Türkiye odaklı çoğu çeviri tarihi araştırmalarında, çeviri tarihinin Arap-Fars edebiyatı ve kültürüyle olan ilişkisi bağlamında, Anadolu'da 13. yüzyıla kadar dayandığı olgusu tarihsel bakıştan silinmektedir (Paker 2002: 277-278). Tersine bu tür yeniden yazımlarda "çeviri tarihinin, Tanzimat döneminde Avrupa'dan ithal ve aktarımla başladığı" tezi öne çıkarılmaktadır (ibid.).[3] Bununla ilişkili olarak makalede değinilen silinen, unutulan veya yönlendirilen olgulara şunları da ekleyebiliriz: Bunlardan ilki, Osmanlı kültüründe çeviriye dayalı metin üretme yollarındaki çeşitliliğin, bu çeşitliliğin ürünleri olan '*çevrimsel eserler*'in günümüz araştırmacılarınca genellikle "*özgün*" ve/veya "*çeviri*" gibi sınırları bugün daha belirgin olan modern nosyonlarla, hatta bu nosyonlarla kurulan ikili karşıtlıklarla (cf. "telif-tercüme", "yazar-çevirmen") anlaşılmaya çalışılmasıdır.[4] Oysa Osmanlı kültüründe, telif ve tercüme eserler arasındaki sınırların tayin edilmesi oldukça güçtür (bkz. Paker 2002: 123). Dolayısıyla, 20. yüzyıla değin uzanan bu zengin edebiyat ve çeviri

---

[2] Belli başlı edebiyat tarihi, çeviri antolojileri ve bazı modern çalışmaların Tanzimat çeviri etkinliğine bakışlarının eleştirel bir değerlendirmesi için bakınız Demircioğlu (2005): 23-107.

[3] Benzer şekilde, Osmanlıdaki yeniden yazım geleneğini çeviribilim bakış açısıyla yeniden değerlendirmeye davet eden Paker ve Toska (1997)'de de, bu yerleşik teze dikkat çekilmekte ve Osmanlı kültüründe çeviri etkinliğinin zengin bir geçmişi bulunduğu vurgulanmaktadır; Bkz. Paker ve Toska (1997): 79-88, Toska ve Kuran (1996): 251-265.

[4] Bu durumu örneklemesi bakımından önemli Tanzimat yazarlarımızdan Ahmed Midhat Efendi'nin çeviriyle ilişkili eserlerinin bazı modern araştırmacılarca yapılan sınıflandırmaları verilebilir. Bu sınıflandırmalardan bazılarının, kullanılan adlandırma, tanımlama ve betimlemeler açısından eleştirel bir değerlendirmesi için bakınız Demircioğlu (2005): 213-287.

geleneğinde gerek araştırmacının bakışı gerekse eserlerin kendilerini dizgeye takdim etmeleri açısından formüle edilmesi gereken karmaşık durumlar, metinlerarası ilişkiler karşımıza çıkar. Bu bağlamda, çoğu modern çeviri tarihçelerinde, Osmanlı kültüründeki *nakl, iktibas, taklid, tanzir, tefsir, şerh, tahvil, hülasa* gibi Arap-Fars-Türk geleneğine dayalı *kültüre özgü* çok çeşitli metin üretme ve çevirme biçimlerinin 19. yüzyıl boyunca devam ettiği, hatta Cumhuriyet dönemine de uzandığı dikkatlerden kaçar. Üstelik Osmanlıdaki üretken bir *imitatio* [5] anlayışının göstergeleri olan bu tür uygulamalar, üretim stratejileri bakımından "*sadık-serbest*" gibi ikili karşıtlıkların, "*tam çeviri*" gibi Osmanlı dizgesi için bütünüyle kuşatıcı ol(a)mayan günümüz çeviri kavrayışlarının dar kalıplarına sıkıştırılır. Bu olgu, Osmanlı kültürüne özgü kültürel göstergelerin silinmesi, unutulmasıdır.

Yine bir başka unutuş, "*terakki*" ve "*teceddüd*" gibi Tanzimat dönemindeki çeviri etkinliğinin önemli bağlamlarının, Cumhuriyet dönemi edebiyat tarihi yazımlarındaki yorumlanma biçiminde karşımıza çıkar. Bilindiği üzere, ilk edebiyat tarihi kitabı olan Abdülhalim Memduh'un *Tarih-i edebiyat-ı Osmaniyye*'sinden (1888-89) Cumhuriyet'e kadar, belirli sayıda edebiyat tarihleri ve çeviri antolojileri yazılmıştır. 19. yüzyıl sonunda yayımlanan edebiyat tarihleri sonrakilere kıyasla incelendiğinde, bu eserlerde Avrupa'dan yapılan aktarımlar, genellikle "Osmanlı" modernleşmesine olan katkıları bağlamında ele alınmıştır. [6] Oysa Cumhuriyet sonrasında yazılan edebiyat tarihlerinin söyleminde bu bağlam, "Osmanlı"dan "Türk"e doğru kaymış; bu dönemin edebiyat tarihçileri, Tanzimatın çeviri olgularını genellikle "ulusçu" bir sahiplenmeyle "Türk modernleşmesi" bağlamına oturtmuştur. Bu nedenle de batıdan yapılan pek çok aktarım, Cumhuriyetin genç kuşakları için Türk modernleşmesinin gerekli ancak yetersiz kültürel ürünleri olarak değerlendirilmiştir.

Çeviri olgularının yorumlanmasındaki farklılaşmaya rağmen, bu noktada "modernleşme ve çeviri" ilişkisi, başka bir deyişle çevirinin modernleştirici işlevler gördüğüne olan inanç bağlamında Osmanlı ile Cumhuriyet arasında bir süreklilikten bahsedilebilir. Öte taraftan, Osmanlının *imitatio* ile ilişkili geleneksel çevirme stratejilerinin kabul

---

[5] Buradaki *imitatio* (*taklid*) kavramını, yazarın gerçekliği taklid etmesi, *mimesis* veya *temsiliyet* kavramının karşılığı olarak değil, bir eserle ona model olan bir başka eser arasındaki aktarımsal ilişki anlamında kullanıyorum.

[6] Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde yazılan edebiyat tarihlerinin Tanzimat dönemi çeviri etkinliğine bakışları konusunda eleştirel bir değerlendirme için bakınız Demircioğlu (2005): 23-83.

görmesi bakımından ise bir süreksizlik karşımıza çıkar. Cumhuriyet döneminde, belli bir batılı kaynak metne dayanan ancak "tam çeviri" ölçütünden uzaklaşan metinler[7], "çeviri" tanımlamasının dışına itilmiş, çeviri stratejileri bağlamında Osmanlının kültürel göstergeleri silinmiştir diyebiliriz.

Aslında çeviri kavramı ve anlayışlarındaki bu ayrışmanın 19. yüzyıl sonunda başlayıp, 1940'lı yıllarda Hasan Âli Yücel'in "Tercüme Bürosu" döneminde billurlaştığını da belirtmek gerekir. Bu yönüyle Tanzimat dönemi, Osmanlı çeviri kuramı açısından *imitatio*'dan, edebiyat ve çeviri bilimci André Lefevere'in Latin geleneğini incelerken işaret ettiği *translatio*'ya (Lefevere: 17-18) yani "sadık çeviri ideali"ne geçişin, bir başka deyişle çeviri nosyonlarındaki ayrışmanın, değişimin başladığı bir dönemdir. 1897 yılında Ahmed Midhat Efendi tarafından başlatılan ünlü "Klâsikler Tartışması"nda ileri sürülen görüşler, bu ayrışmanın önemli ipuçlarını sunmaktadır.[8] Ayrıca Necip Asım ve Şemseddin Sami'nin gerek klâsikler tartışmasında gerekse bazı eserlerinin önsözlerinde çeviriyle ilgili ileri sürdüğü görüşlerde, "tam çeviri" idealinin Osmanlının geleneksel *imitatio* anlayışına bir karşıtlık oluşturduğu gözlemlenmektedir (Demircioğlu 2005: 170-202).

Artık bu gibi eleştirel olmamız gereken tezlerin, söylemlerin ve yönlendirmelerin, aslında Cumhuriyet'in kendi "öteki kültürel geçmişi"ne (Paker 2002: 127) bakışından kaynaklandığını teslim etmemiz gerekir. Üstelik bu gibi konular, Cumhuriyet dönemi edebiyat ve kültür tarihinin yeniden yazımlarını, güvenilir ikincil kaynaklar olarak kullanan kimi çeviri araştırmacılarının söyleminde de yerleşik yargılara ve araştırma paradigmalarına dönüşme tehlikesini barındırmaktadır. Şüphesiz, burada Cumhuriyet'in kültür devrimlerinden, özellikle de harf devriminden kaynaklanan, Osmanlı kültürüne olan dilsel bir mesafenin de etkisi olmuştur.

---

[7] Bu tür metinlere, Ahmed Midhat Efendi'nin külliyatından örnek verebiliriz. Örneğin onun 17. yüzyıl Fransız tragedyacılarından Pierre Corneille'in *Le Cid* isimli manzum eserinden yaptığı özet çeviri (*Sid'in Hulâsası*), Cumhuriyet döneminin önemli edebiyat tarihçilerinden İsmail Habib Sevük tarafından, eserin aktarılmasında uygulanan strateji dolayısıyla eleştirilmiştir (Sevük 1941: 608). Cumhuriyet dönemi edebiyat tarihlerinin Osmanlıdaki çeviri stratejilerine ve "sadakat" kavramına yaklaşımları için bakınız Demircioğlu (2005): 58-65.

[8] Bu bağlamda örneğin Paker (2006), 1897 yılındaki "Klâsikler Tartışması"nı, 19. yüzyıl sonu Osmanlı kültüründeki çeviri anlayışı ve uygulamalarında gözlemlenen değişimin odak noktası olarak almakta ve tartışmada ileri sürülen görüşleri dönemin kültürel ve edebi bağlamını kurgulayarak çözümlemektedir.

Kültürel uzaklık olgusu, çağdaş çeviri kuramcılarından Hans J. Vermeer'in ve André Lefevere'in tıpkı çevirmeni konumlandırırken işaret ettikleri "uzman" kavramına benzer bir şekilde çeviri tarihçilerini de, Osmanlı geçmişimize yönelmek ve onu anlamak istediğimizde bir "uzman", bir *aracı* konumuna getirmiştir (Vermeer 1992: 5-16; Lefevere 1990: 14-28). Bu çerçevede, Cumhuriyet dönemindeki, Osmanlı çeviri faaliyetine yer veren çoğu tarihyazımı, seçimlerini Osmanlının kanonlaşmış yazarlarından, onların çevirilerinden oluştururken, Osmanlının yerleşik çeviri fenomenlerini dışlama eğilimi güden, malzemesini tektipleştiren, çevirileri incelemekten çok "paratext" (Genette 1997: 1; Tahir-Gürçağlar 2002: 44) bilgilerine dayanan, olguları tarihçinin değil de tarihin hikâyesiymiş gibi sunan, "sadakat"i ana çeviri sorunsalı olarak gören temsiller sunmuştur diyebiliriz. Cumhuriyet sonrasındaki bu tür çeviri tarihi yeniden yazımları, çağdaş çeviribilimcilerden Jose Lambert'in deyimiyle "olgusal ve birikimci" bir "geçmiş hikâyesi"ni oluşturmuşlardır bir bakıma (Lambert 1993: 3-25). Bu bağlamda, örneğin Tanzimat dönemi çeviri etkinliğini ve uygulamalarını "tercümeyi telakki edişimiz" ve "sadakat" kavramı bakımından eleştiren İsmail Habib Sevük, Şemseddin Sami'nin yaklaşımını vurgulayarak çeviride sadakati öne çıkaran Mustafa Nihat Özön, Ahmed Midhat Efendi'yi stratejileri ve eser seçimi bakımından eleştiren Ahmet Hamdi Tanpınar ile Tanzimat'taki çeviri etkinliğini "tesir" paradigması açısından değerlendiren Cevdet Perin gibi edebiyat tarihçilerimizi zikredebiliriz (bkz. Demircioğlu 2005).

Bütün bu yönlerden Paker'in çerçevesini çizdiği yaklaşım, çeviri tarihi araştırmalarına odaklanarak bir yandan olguları yeniden değerlendirmemize imkan sağlamakta öte yandan günümüzden Osmanlı çeviri tarihine ve uygulamalarına bakışımızla ilgili, verimli bir modelin ana hatlarını çizmektedir. Böylece makalede işaret edilen Cumhuriyet Türkiyesi ve Osmanlı arasındaki hatırlayış ilişkileri, veya süreklilik-süreksizlik meselesi, 'çeviri tarihi araştırmalarında yolumuzu nasıl açabiliriz?' sorusunu da önemli bir soru olarak karşımıza çıkarmaktadır. Gelinen noktada biraz önceki soruyla ilişkili bir başka soru daha sorarak ilerleyelim: Cumhuriyet dönemi edebiyat tarih(çi)lerinin Osmanlıdaki çeviri etkinliğine ilişkin söylemlerinden hareket etmek, Osmanlı çeviri etkinliği ve metin üretimindeki *kültüre ve zamana bağlı* uygulamaları anlamakta yol açıcı olabilir mi?

Soruyu cevaplamadan önce, şu saptamaların yapılması gerekli görünüyor: Huyssen'in ve Paker'in işaret ettiği bağlamda, Cumhuriyet

dönemi edebiyat tarihlerinde ifade edilen görüşler, bizlere, o dönemin çeviriye bakışıyla yorumlanmış Osmanlı çeviri etkinliğinin birer *temsil*ini sunmaktadır ve bu tarihi anlatılarda hem Osmanlıdan kopuşun hem de batılılaşmayı model alan genç-ulus devletin yönlendirimlerine ait söylemler bulunmaktadır. O halde, Osmanlı geçmişimize doğru hareket eden bir çeviri tarihi araştırmacısı için belki de en önemli ihtiyaçlardan birisi, onun (i) edebiyat tarihlerinde çeviri etkinliği, çeviriler ve çevirmenler üzerine üretilen yargılara karşı eleştirel bir tutum takınmasıdır (Paker 2004: 278, 282). Bu tür bir eleştirel tutum, araştırmacıyı edebiyat tarihçisinin bakış açısına, kuramsal arkaplanına ve temsiline sıkışıp kalmaktan kurtaracağı gibi onun söylemlerini, olguların birer doğru temsilini sunuyormuşcasına kabullenmekten de alıkoyacaktır.

Çeviribilim alanında bu eleştirel tutumun yönlendirdiği önemli araştırmalardan birisine de bu bağlamda değinmek gerekir. Işın Bengi'nin İsmail Habib Sevük, Mustafa Nihat Özön, Ahmet Hamdi Tanpınar gibi Cumhuriyet dönemi edebiyat tarihçilerinin Ahmet Midhat Efendi ile ilgili söylemlerini sınadığı doktora çalışması, bu tür bir eleştirel bakışın ürünüdür. Işın Bengi, edebiyat tarihçilerinin Ahmet Midhat Efendi'nin çeviri etkinliği ve uygulamaları üzerine söyledikleri ile onun çeviri külliyatındaki "metin-dışı" ve "metinsel" olguları (bkz. Toury 1995: 65) birincil kaynakları kullanarak karşılaştırmış; edebiyat tarihçilerinin söylemi ile Ahmed Midhat Efendi'nin uygulamalarının incelenmesiyle ortaya çıkan sonuçlar arasında belirgin farklılıkların bulunduğunu göstermiştir (Bengi 1988: 388-393; 1990: 224-230; 1999: 45-65). Bengi'nin, çeviri incelemelerine ilk kez "metin-dışı" ögeleri de katan doktora çalışması, Ahmed Midhat Efendi'nin çeviri bütüncesine dilbilim ve çeviribilimin çağdaş paradigmalarından bakarak, onu Cumhuriyet dönemi edebiyat tarihçilerinin bazı yönlendirimlerinden sıyıran, böylece tarihsel bakıştan silinen olguları yeniden gündeme getiren ilk akademik araştırmadır.

Bu öncül araştırmaların bir devamı olarak, Osmanlı kültüründe çeviri etkinliğine ilişkin birincil ve/veya ikincil kaynaklar üzerinde yapılan sayıca az öteki çalışmalar ise, (ii) çeviri kavramının kendisinin de kültürel süreklilik/süreksizlik bağlamında öncelikle sorunsallaştırılması gerektiğini gündeme getirmektedir (bkz. Paker 2002: 124-128; Demircioğlu 2005: 79-83; Demircioğlu 2006). Burada değinilen eleştirel yaklaşımın bir araştırma paradigması olarak çeviri tarihi araştırmacılarınca benimsenmesi, çeviri kavramının, bu kavramın işaret ettiği beklenti ve işlevlerin Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan bir eksende *kültüre-ve-zamana bağlı olarak*

değiştiğini gözlemlememize yardımcı olacaktır. Bütün bunlar, çeviri tarihi araştırmacısını, bugün "çeviri" denilince ne anladığımız, ondan ne beklediğimiz, beklentilerimiz doğrultusunda üretilenleri "çeviri" olarak görüp görmediğimiz gibi alımlamaya ilişkin konuları, kültürün farklı dönemlerini dikkate alarak sorgulamaya sevkedecektir. Bu ihtiyaç, özellikle bizim gibi kültür-içi siyasi-ideolojik-toplumsal-kültürel dönüşümler yaşamış, medeniyet değişimlerine maruz kalmış toplumlarda daha da önem kazanmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında, Osmanlının modern Türk toplumuna "çevrilmesi" bir mesele olarak karşımıza çıkmakta; bu paradigmayla, "çeviri ve kültürel öteki" veya "kültürel ötekinin çevirisi" gibi olguların da araştırılmasında özgün açılımlar sağlanabilmektedir (bkz. Hermans 1995: 221-222; Paker 2004: 127; Demircioğlu 2005: 1-22).

"Cumhuriyet dönemi edebiyat tarih(çi)lerinin Osmanlıdaki çeviri etkinliğine ilişkin söylemlerinden hareket etmek, Osmanlı çeviri etkinliğini ve metin üretimindeki *kültüre ve zamana bağlı* uygulamaları anlamakta yol açıcı olabilir mi?" sorusuna dönersek şunlar söylenebilir: Soruya verilecek birinci cevabımız "evet" olacaktır; çünkü bu yeniden yazımlar, Osmanlıdaki çeviri etkinliğiyle ilgili "hangi metin, ne zaman, kim tarafından, kim için, nasıl" gibi José Lambert'in "who-for-whom" ("kim-kim için?", bkz. Lambert 1993: 11-12) veya Anthony Pym'in "çeviri arkeolojisi" (Pym 1998: 5-6) şeklinde formüle ettiği sorulara cevap veren önemli arkeolojik bilgiler sunmaktadır. Ancak ikinci cevabımız "hayır" olacaktır; çünkü bunlar aynı zamanda, örtük veya açık bir biçimde ifade edilmiş bir dönem normu, çeviri kavramı veya tanımından geçmişin çeviri olgularına baktıklarından, yorumlarının sorunsallaştırılması gerekmektedir.

3. Sonuç

Değerlendirmemiz ışığında, araştırmacının *bir Osmanlı çeviri tarihi kurgularken* **çoğul-yönlü** (poly-directional) bir eksende hareket etmesi önem kazanmaktadır. Çoğul-yönlülük yaklaşımı, özellikle *zamana bağlı* çeviri olgularındaki değişim düzenlerini gözleyebilmemize yardımcı olacaktır. Yanısıra, çeviri ilişkileri ve normlarını, kültürel ve edebi bağlamları kurgularken bizleri her türlü metinsel, metin dışı ve yanı ögeleri kullanmaya, böylelikle karşılaştırmalı sonuçlara varmaya yönlendirecektir.

Ayrıca Osmanlı kültüründe *çoğul-yönlü* bir hat üzerinde hareket ederken, **ikil-öteli** (beyond-binarist) bir bakış açısının da benimsenmesi gerekli görünmektedir. *İkil-öteli* yaklaşım da, bir yandan çeviri olgularını

ikili karşıtlıklara sıkıştırmayıp çok kutuplu konumlandırabilmeyi sağlarken, öte yandan, karşımıza çıkabilecek *kültüre-bağlı* çeviri olguları, tanımları, stratejileri, metin türleri gibi kuramsal ve/veya uygulamaya ilişkin kültürel özgünlüklerin, olası çeşitliliklerin, kültürün özgün çeviri göstergelerinin silinmemesine, sınırlandırılmamasına katkı sağlayacaktır. Şimdilik bu iki kavramın, Osmanlıda çeviri tarihini araştırırken araştırmacıyı "tuzağa" düşmekten koruyacağını, ona geçmişin daha "gerçekçi" bir temsilini oluşturmada yeni "kapılar" (Tahir-Gürçağlar 2005: 7) açacağını düşünüyorum.

Kaynakça

Bengi, Işın (1988) "The Eloquent Mediator: Ahmed Midhat Efendi" *Proceedings of XIIth Congress of the International Comparative Association*. R. Bauer, D. Fokkema (eds.), Vol.5: 388-393.

_____ (1990) "A Re-evaluation of the Concept of Equivalence in the Literary Translation of Ahmed Midhat Efendi: A Linguistic Perspective" Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Bengi-Öner, Işın (1999) "Türk Edebiyatında *La Dame aux camélias* Çevirileri" *Çeviri Bir Süreçtir Ya Çeviribilim?*, Istanbul: Sel Yayıncılık, 45-65.

Demircioğlu, Cemal (2005) *From Discourse to Practice: Rethinking "Translation" (Terceme) and Related Practices of Text Production in the Late Ottoman Literary Tradition*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul. (http://www.transint.boun.edu.tr/tezler/CemalDemircioglu.pdf adresinde elektronik olarak mevcut, 24.9.2006)

_____ (2006) (yayımlanacak bildiri) "Osmanlı Çeviri Tarihi Araştırmaları Açısından 'Terceme' ve 'Çeviri' Kavramlarını Yeniden Düşünmek" *Kavramlar Çevrildikçe Çeviri Düşüncemizi Biçimlendiriyor (mu?) Sempozyumu,* 14-15 Kasım 2005, Boğaziçi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çeviribilim Bölümü.

Genette, Gérard (1997) *Paratexts: Thresholds of Interpretation.* Jane E. Lewin (tr.). Cambridge University Press.

Hermans, Theo (1995) "Revisiting the Classics: Toury's Empiricism Version One" in *The Translator*, Volume 1, Number 2, 215-223.

Lambert, Jose (1993) "History, Historiography And The Discipline. A Programme" *Translation and Knowledge SSOTT IV*, 3-25.

Lefevere, André (1990) "Translation: Its Genealogy in the West" *Translation, History and Culture*, Susan Bassnett, André Lefevere (eds.), London & New York: Cassell, 14-28.

Levend, Agâh Sırrı (1988) *Türk Edebiyatı Tarihi* (Giriş), Vol. I, 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Paker, Saliha (2002) "Translation as *Terceme* and *Nazire*: Culture-bound Concepts and their Implications for a Conceptual Framework for Research on Ottoman Translation History" *Crosscultural Transgressions*, *Research Models in Translation Studies II Historical and Ideological Issues*, Theo Hermans (ed.), Manchester, UK and Northampton MA, 120-143.

_____ (2004) "Türkiye Odaklı Çeviri Tarihi Araştırmaları, Kültürel Hafıza, Unutuş ve Hatırlayış İlişkileri" *Journal of Turkish Studies* (Türklük Bilgisi Araştırmaları), Kaf Dağının Ötesine Varmak, Günay Kut Armağanı, Vol. 28/III, Harvard University: 275-284.

_____ (2006) "Ottoman Conceptions of Translation and its Practice: The 1897 'Classics Debate' as a Focus for Examining Change", in *Translating Others*, Vol. 2, Theo Hermans (ed), St. Jerome, Manchester, 325-348.

Paker, Saliha ve Zehra Toska (1997) "A call for descriptive Translation studies on the Turkish tradition of rewrites" *Translation as Intercultural Communication*, Mary Snell-Hornby, Zuzana Jettmarová and Klaus Kaindl (eds.), Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 79-88.

Pym, Anthony (1998) *Method in Translation History*. Manchester: St. Jerome.

Sevük, İsmail Habib (1941) *Avrupa Edebiyatı ve Biz Garpten Tercümeler II*. Istanbul: Remzi Kitabevi.

Tahir-Gürçağlar, Şehnaz (2002) "What Texts Don't Tell, The Uses of Paratexts in Translation Studies" *Crosscultural Transgressions, Research Models in Translation Studies II Historical and Ideological Issues*, Theo Hermans (ed.), Manchester, UK and Northampton MA, 44-60.

Toska, Zehra ve Nedret Kuran (1996) "Ferideddin-i Attar'ın Mantıku't-Tayr'ının 14, 15, 17 ve 20. Yüzyıllarda Yapılmış Türkçe Yeniden Yazımları" *Journal of Turkish Studies* (Türklük Bilgisi Araştırmaları), Abdülbaki Gölpınarlı Hâtıra Sayısı, Vol. 20/II, Harvard University, 251-265.

Toury, Gideon (1995) *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Vermeer, Hans J. (1992) "Translation today: Old and new problems" *Translation Studies An Interdiscipline*, Mary Snell Hornby, Franz Pöchhacker, Klaus Kaindl (eds.), Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 5-16.